

с48

2349

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

СЛИВА ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА

УДК 81'373'42:159.953.32

АСОЦІАТИВНО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА
ЯК ФОРМА ПАРАДИГМАТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСИКИ
(на матеріалі назв сезонів у російській мові)

10.02.02 – російська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

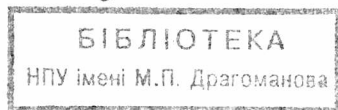


НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова



100310520

Київ – 2005



Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі російської мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Плужникова Тамара Іванівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри російської мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Рудяков Олександр Миколайович,
Таврійський національний університет
імені В.І. Вернадського,
завідувач кафедри російського та загального
мовознавства

кандидат філологічних наук, доцент
Давиденко Вікторія Іванівна,
Міжнародний підготовчий інститут імені А. Акаєва
Міжрегіональної академії управління персоналом,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін.

Провідна установа: Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут філології,
кафедра російської мови,
Кабінет Міністрів України,
м. Київ.

Захист відбудеться 20 грудня 2005 р. о 14 годині 30 хвилин на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601 м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий "19. листопада" 2005р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради



Н. П. Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Своєрідність лексичної системи мови полягає у її кореляції з позамовною дійсністю, яка характеризується предметно-логічними зв'язками між предметами і явищами реального світу. Одним із завдань лінгвістики є з'ясування ознак тих предметів і явищ, які знаходять відображення у семантичній структурі відповідних лексем, а також визначення ступеня системності лексики, зумовленого екстралінгвістичними факторами.

Загальна теорія лексико-семантичної системи повністю сформувалась у середині ХХ століття. Основним її постулатом є положення про те, що зовнішньою силою, яка організує лексику як систему, є системність навколишнього світу. Теорія системності лексики знайшла відображення у наукових працях О. О. Потебні, М. М. Покровського, Л. В. Щерби, В. В. Виноградова та ін.

Людина сприймає світ також і через асоціації, тому зацікавленість ними як об'єктом наукового пошуку має давню історію (ще з часів Аристотеля). Будучи складовою інструментарію психологів, у семасіології асоціації зацікавили у першу чергу представників психологічного напрямку (В. Вундт та ін.), які пояснювали зміни значення загальними законами асоціації (зв'язок за подібністю, за часовою і просторовою суміжністю та за протилежністю). Ця теорія, незважаючи на критичні відгуки, вплинула на наступні роботи в області семасіології (Н. Я. Марр, І. І. Мещанінов, Г. Шпербер та ін.).

Вперше психологічний і лінгвістичний підходи до аналізу асоціацій поєднав Д. Диз. Він розробив новий метод аналізу асоціативної структури, застосував асоціативний експеримент для дослідження семантичних компонентів слів.

Серед вітчизняних лінгвістів про асоціативно-психологічні зв'язки між словами писав ще О. О. Потебня. Однак і досі у мовознавстві немає чіткого розуміння того, яке мовне явище слід позначати терміном *асоціативний зв'язок*. Одночасно виникає питання про способи дослідження мови. Деякі дослідники (серед них В. О. Звєгінцев) виступають проти використання нелінгвістичних, у тому числі й психологічних, методів. Проте інші лінгвісти (О. О. Залевська, Ю. М. Караулов, Г. П. Клименко, І. В. Роднева, Й. А. Стернін та ін.) все ж дійшли висновку, що певні семантичні процеси можна пояснити за допомогою законів асоціації і що психологічні та психолінгвістичні методи суттєво доповнюють картину, отриману в результаті вивчення семантики слів і способів їх групування власне лінгвістичними методами.

Системний характер словникового складу передбачає поділ слів за лексико-семантичними парадигмами, які можуть бути утворені з урахуванням різних типів зв'язків між одиницями, що їх формують, у тому числі й асоціативного. У певному вигляді асоціативний зв'язок представлений як у традиційних лексичних парадигмах, що утворені на відношеннях омонімії, синонімії, антонімії, гіперо-гіпонімії, паронімії, тематичної та лексико-семантичної близькості слів, так і між мовними одиницями, які визначаються як партоніми, або мероніми. Асоціативно-семантично зв'язані між собою і лексико-семантичні варіанти багатозначного слова.

Про **актуальність** розвідок парадигматичних відношень у лексиці, на що спрямоване і це дослідження, свідчить значна кількість наукових робіт, зокрема, праці Ю. Д. Апресяна,

Ю. М. Караулова, В. І. Кодухова, О. М. Кузнецова, Л. О. Новікова, Ж. П. Соколовської, Ф. П. Філіна, Д. М. Шмельова та ін.

Актуальним є й опис мовної природи асоціацій, які мають місце у формуванні лексичної парадигматики, визначення механізмів їх реалізації у лексико-семантичній системі, що дозволить розмежувати об'єкти дослідження семасологів та психолінгвістів. Останні досліджують асоціативні зв'язки між словами, спираючись передусім на екстралінгвістичні фактори (О. О. Залевська, О. В. Іванова, Г. П. Клименко, О. О. Леонтьєв, О. Р. Лурія, І. В. Роднева, Ю. О. Самарін, Т. Слама-Казаку, Д. І. Терехова, Н. В. Уфімцева, Г. С. Щур, С. П. Шубін, Р. М. Фрумкіна та ін.).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науковим напрямом Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова "Дослідження проблем гуманітарних наук", у руслі якого ведеться науково-дослідна робота кафедри російської мови за комплексною темою "Порівняльний аналіз слов'янських мов". Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №7 від 30.01.2003 р.).

Об'єкт дослідження – асоціативно-семантична група як один із різновидів лексичних парадигм.

Предмет дослідження – парадигматичні відношення між словами з погляду лексичної семантики.

Мета роботи – обґрунтувати виділення такої лексичної парадигми, як асоціативно-семантична група (АСГ), що є частиною асоціативно-семантичної структури (АСС); визначити семантичний механізм поєднання слів у межах цих парадигм.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

1) шляхом компонентного, дефініційно-логічного, дистрибутивного та ремотиваційного аналізів визначити семантичну структуру слів ЛСГ "пори року", які у дослідженні трактуються як вершини асоціативно-семантичних груп (кауземи);

2) шляхом суцільної вибірки із словників виявити групи слів, семантично поєднаних з цими словами (рефлексми);

3) за допомогою нескерованого асоціативного експерименту визначити реєстр слів, асоціативно поєднаних зі словами-стимулами (*зима, весна, лето, осень*);

4) завдяки скерованому асоціативному експерименту уточнити склад слів, асоціативно поєднаних зі словами-стимулами (*зима, весна, лето, осень*);

5) серед експериментально отриманих слів, асоціативно поєднаних зі словами-стимулами (*зима, весна, лето, осень*), виявити такі, у яких асоціативний зв'язок має семантичне підтвердження, що дозволяє розглядати їх як слова-рефлексми відповідних каузем;

6) визначити структуру виявлених асоціативно-семантичних груп;

7) визначити архітектуру асоціативно-семантичної структури (АСС).

У дисертаційному дослідженні були використані такі **методи**, як *описовий, структурний, функціональний*. Епізодично використовувався *порівняльний метод* для зіставлення фактів

російської мови з аналогічними фактами української мови. Особливе місце займає запозичена з психології *методика вільної асоціації*, використана при проведенні асоціативного експерименту.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що поряд із загальновідомими лексичними мікросистемами *вперше* виділяються та описуються асоціативно-семантичні групи та асоціативно-семантичні структури як форми парадигматичної організації лексики російської мови, визначається їхня структура та семантичний механізм об'єднання лексем у такі парадигми. Описано механізм виокремлення таких парадигм.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає у тому, що вони доповнюють визнану в лінгвістиці теорію лексико-семантичних парадигм, поширюючи уявлення про типи зв'язків між лексемами, і можуть використовуватись у подальшому вивченні власне мовної природи асоціативно поєднаних слів. Результати проведеного дисертаційного дослідження також можуть стати підґрунтям у вивченні мовної особистості та національної специфіки мовної картини світу.

Практичне значення дисертації зумовлене тим, що зібраний фактичний матеріал може бути включений до ідеографічних словників, словників асоціативних норм і лексичних мінімумів, його можна використовувати для визначення внутрішнього тезауруса людини, а також у викладанні лекційних курсів “Лексикологія” та “Лінгвокраїнознавство”, у написанні курсових та дипломних робіт.

Матеріали дослідження. Джерелом фактичного матеріалу стали лексикографічні видання та тексти. Проаналізовано більше шестисот рефлексем, отриманих шляхом суцільної вибірки із тлумачних словників; для уточнення складу груп використовувались також асоціативні словники російської та української мов (всього використано 16 словників: Большой иллюстрированный словарь иностранных слов. – М.: ООО “Русские словари”: ООО “Издательство Астрель: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 957 с.; Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб: Норинт, 2003. – 1536 с.; Бутенко Н. П. Словарь ассоциативных норм украинского языка. – Львов: Высшая школа: Изд-во при Львовском ун-те, 1979. – 120 с.; Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.; Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. – М.: Русский язык, 1981; Добровольский Д. О., Караулов Ю. Н. Ассоциативный фразеологический словарь русского языка. – М.: “Помовский и партнеры”, 1994. – 116 с.; Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. В 2 т. – 2-е изд., стереотипное. – М.: Рус.яз., 2001, Лексическая основа русского языка: Комплексный учебный словарь / В. В. Морковкин, Н. О. Бёме, И. А. Дорогонова и др.; Под ред. В. В. Морковкина. – М.: Рус.яз., 1984. – 1168 с.; Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка / РАН, Ин-т рус. яз. – 4-е изд., дополненное. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.; Русский ассоциативный словарь. В 2 т. / Ю. Н. Караулов, Г. А. Черкасова, Н. В. Уфимцева и др. – М.: ООО “Издательство Астрель”: ООО “Издательство АСТ”, 2002; Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / Н. Ю. Шведова (общ. ред.). – М., 1998; Словарь ассоциативных норм русского языка / Под ред. А. А. Леонтьева/. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1977. – 192 с., Словарь русского языка. В 4 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. / Под

ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Русский язык, 1981; Словарь русского языка XI-XVII вв. / АН СССР, Ин-т рус. яз. – М.: Наука, 1975-1987. – Вып.1-13; Словарь современного русского языка. В 17 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. – М.-Л.: Наука, 1948-1965; Словник української мови. В 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1970-1980).

Джерелом ілюстративного матеріалу стали твори художньої та спеціальної літератури, періодичних видань.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорювались на II Всеукраїнській науковій конференції “Актуальні проблеми менталінгвістики” (13-15. 11. 2001 р., м. Черкаси), Міжвузівській науковій конференції “Проблеми русского языкознания” (присвяченій пам’яті доктора філологічних наук, професора Л. М. Лосевої)” (14-15. 11. 2002 р., м. Одеса); IV Міжнародній конференції “Белорусско-русско-польское сопоставительное языкознание, литературоведение, культурология” (15-17. 05. 2003 р., м. Вітебськ, Білорусь); XI Міжнародній конференції з функціональної лінгвістики (4-8. 10. 2004 р., м. Ялта); IV Міжнародній науковій конференції “Актуальні проблеми менталінгвістики” (20-21. 05. 2005 р., м. Черкаси), XII Міжнародній конференції з функціональної лінгвістики (3-4. 10. 2005 р., м. Ялта), а також на щорічних звітних науково-практичних конференціях НПУ імені М. П. Драгоманова (2002 р, 2003 р., 2004 р., 2005 р.).

Матеріали дисертаційного дослідження були використані в процесі викладання сучасної російської мови (лексикології та словотвору) та спецкурсів з семасіології та лінгвокраїнознавства студентам Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка про впровадження №13-14/2370 від 08.11.2005 р.), Державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди м. Переяслав-Хмельницького (довідка про впровадження №583 від 7.11.2005 р.).

Структура дисертації. Дисертаційне дослідження складається із вступу, п’яти розділів, висновків, бібліографії (197 найменувань) та додатку. Обсяг інформативної частини дисертації – 196 сторінок, загальний обсяг роботи – 218 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність дослідження лексичної парадигматики з урахуванням необхідності вивчення семантичних механізмів утворення різних типів парадигм та виявлення мовної природи асоціацій, сформульовано мету і завдання дисертаційного дослідження, визначено наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів.

У **першому розділі** – “До проблеми парадигматизації лексики” – зроблено огляд наукової літератури з історії вивчення системних відношень у лексиці (Ю. Д. Апресян, В. В. Виноградов, Ю. М. Караулов, В. І. Кодухов, О. М. Кузнецов, Л. О. Новиков, М. М. Покровський, О. О. Потебня, О. І. Смирницький, Ж. П. Соколовська, О. М. Тихонов, Ф. П. Філін, Д. М. Шмельов, Л. В. Щерба та ін.), зокрема лексичних систем, утворених на основі асоціативно-психологічних зв’язків (О. О. Залевська, Ю. М. Караулов, Г. П. Клименко, І. В. Роднева та ін.), кваліфікуються основні типи лексико-семантичних парадигм і місце асоціації

у їх організації, визначається понятійний та термінологічний апарат роботи, подано теоретичне обґрунтування висунутої концепції.

У роботі виділяється окрема парадигма – *асоціативно-семантична група (АСГ)*, визначаються критерії її виділення, а також принцип об'єднання кількох АСГ до однієї *асоціативно-семантичної структури (АСС)*.

З метою наголосити на власне лінгвістичному підході до аналізу визначеної групи слів пропонується замість традиційних психолінгвістичних термінів *слово-стимул (асоціант)* і *слово-реакція (асоціат)* використовувати терміни *каузема* і *рефлексема*.

АСГ являє собою сукупність лексем, що позначають поняття, поєднані причиново-наслідковими зв'язками, і разом з цим мають у семантичній структурі однакові семи. Принципова відмінність цієї парадигми від інших лексичних угруповань полягає у тому, що до загальноприйнятих парадигм (омонімічної, синонімічної, антонімічної, тематичної, лексико-семантичних груп та інших) відносять слова, котрі мають спільні семантичні ознаки, що займають ядерну або наближену до ядерної позицію. Наприклад, у синонімічних словах обов'язково є спільна ядерна семантична ознака, а периферія має різний обсяг: *іти* ('рухатись') – *бігти* ('рухатись швидко') – *мчати* ('рухатись дуже швидко'). При антонімії у двох слів наявна спільна семантична ознака, ядерна у семантичних структурах обох слів, наприклад, 'рух': *іти* – *стояти*. Члени тематичної і гіперо-гіпонімічної парадигм містять у своїй структурі інтегральну гіперсеми та диференційні гіпосеми: інтегральна гіперсема 'меблі' для ТГ назв меблів *диван, шафа, стіл, стілець*, диференційні гіпосеми 'для складання одєжі', 'для сидіння', 'для прийняття їжі' тощо.

Відношення між членами АСГ також визначаються наявністю спільних сем, однак ті семи, що в семантичній структурі каузема периферійні, на лексичному рівні експлікуються в слова, для яких це значення стає ядерним, а на периферії їхньої семантичної структури представлена сема, що є ядерною в семантичній структурі каузема, наприклад, у семантичній структурі слова *зима* виокремлюється ознака 'опаді', яка реалізується в семі 'сніг': ця сема є ядерною у лексемі *сніг*, у семантичній структурі якої виділяється периферійна сема 'зима'.

Всі рефлексими групуються з урахуванням того, з якою семантичною ознакою у структурі каузема вони співвідносяться, що дає можливість розподілити їх у межах окремих денотативних зон.

Значеннєвий зв'язок рефлексем з кауземами підтверджується на рівні тексту.

У другому розділі – "**Асоціативно-семантична структура з кауземою *зима***" – описано асоціативно-семантичну структуру з вихідним словом *зима*. Вона є найчисленнішою серед розглянутих АСС і об'єднує рефлексими асоціативно-семантичних груп трьох рівнів. У семантичній структурі каузема представлені темпоральні, квалітативно-темпоральні і квалітативно-предметні ознаки, у межах яких здійснюється її зв'язок з рефлексемами.

У межах темпоральної ознаки лексема *зима* поєднана з назвами інших сезонів. Асоціативно-семантичний зв'язок здійснюється через значення 'основний сезон' (рефлексема *лето*: "*Мы путь свой мерим временами года, Нам вехи ставят лето и зима...*" /М. Риленков/) і 'послідовність у часі': 'попередній сезон' (рефлексема *осень*: "*Осень сменилась зимой дождливой...*" /Г. Ахматова/), 'наступний сезон' (рефлексема *весна*: "*Зима внезапно уступила*

весне..." /Л. Бунін/). Через темпоральну ознаку 'одиниця виміру часу' лексема *зима* пов'язана з назвами зимових місяців (*декабрь, январь, февраль*: "*Декабрь год кончает, зиму начинает*" /Прислів'я/, "*Январь – году начало, зиме середка*" /Прислів'я/), які в свою чергу є кауземами для рефлексем другого рівня – назв сузір'їв Зодіаку (*Стрелец, Козерог, Водолей*) і свят, які припадають на відповідний період часу (*Новый год, Рождество, Крещение* тощо). З назвами зимових свят семантично пов'язані назви атрибутів, обрядів та інших реалій, що мають до них відношення (*Святки, Коляда, Сочельник; Дед Мороз, Снегурочка*: "*Снегурочкой с околицы села Ты в ночь под новый год ко мне пришла В наряде голубом, что Дед-Мороз Из сундуков зимы тебе принес*" /М. Рилєнков/); вони утворюють асоціативно-семантичні групи третього рівня.

Квалітативно-темпоральні ознаки характеризують безпосередньо сам проміжок часу, що позначається лексемою *зима*. Підставою для поділу року на сезони є, насамперед, метеорологічні умови (температура повітря, види опадів та ін.), і це відбилось на мовному рівні: у семантичній структурі членів ЛСГ "назви пір року" виділяється ознака 'метеорологічні показники', що репрезентується більш конкретними семантичними ознаками 'температурний режим' та 'вид опадів'. Відповідно до цього рефлексми умовно можна поділити на три підгрупи: I підгрупа представлена роздільнооформленими рефлексемами *короткий день, длинная ночь* (інтегральна сема 'тривалість світлового дня'): "*Стали дни коротки, Солнце светит мало, Вот пришли морозы, И зима настала*" /Л. Суриков/; II підгрупа включає рефлексми з ядерною ознакою 'температура повітря' (сема 'холод'), які розподіляються у межах двох денотативних зон: "низька температура повітря" (*холод, мороз, морозище, стужа, холодина*: "*Подула зима холодом, сорвала листья с лесов...*" /К. Ушинський/, "*Зима идет, морозом вєл...*" /О. Жемчужников/, "*Но в стуже зим, В угластом быте, Твой образ потускнел во мне...*" /Л. Тат'янічева/), "погода з низькою температурою" (*холода, морозы*: "*Вот пришли морозы, и зима настала*" /Л. Суриков/); найчисленніша III підгрупа з ядерною ознакою 'опадів' (сема 'сніг'). Вона утворена сімома денотативними зонами: назвами різновидів снігу (*снег, крупа, хлопья*), процесу випадіння снігу (*снегопад*), сингулятивом *снежинка*, назвами негоди зі снігом (*вьюга, метель, турга, буря, поземка, буран*), часу випадіння снігу (*первоснежье, пороша*), снігової маси, що вкриває предмети (*изморозь, иней*), відхиленя від норми випадіння снігу (*многоснежье, малоснежье, бесснежье*): "... в хлопья облекшись, Пускались сновать без оглядки дома, и плотно захлопнутой нотной обложкой Валилась в разгул листопада зима" /Б. Пастернак/, "*Зима... во время снегопада... заглядывала в дом из сада*" /Б. Пастернак/, "*Седой зимы сердитый бог Играет вьюгой и метелью*" /О. К. Толстой/.

У межах кожної підгрупи представлені лексеми, що виступають у ролі каузема для рефлексем другого рівня: *зимнее солнцестояние*, назв зимового одягу і примішень, що використовують у зимовий період ("*Зима наступила, а валенок нет, И шубы - как будто не видно*" /М. Ісаковський/, "*В светлой большой оранжерее устроен зимний сад. Здесь, высаженные на зиму, выстроились зеленелющие свежей листвою лимонные и апельсиновые деревья*" /Л. Соколов-Микитов/), а також назв явищ, пов'язаних зі словом *лід*: "*Зима подходит к середине, Дороги мокнут, с крыш течет И солнце греется на льдине*" /Б. Пастернак/, "*Бывало, лишь кивнет через плечо нам Зима... А день звенит сосульками у стрех*" /М. Рилєнков/.

Найчисленнішою асоціативно-семантичною групою другого рівня є АСГ з кауземою *снег*. Сема 'сніг' представлена як периферійна у рефлексемах восьми денотативних зон: назв скупчення снігу (*сугроб, заструга, перемет, занос*), негативного впливу снігу на навколишнє середовище (*снеговал, снеголом*), сільськогосподарських робіт, пов'язаних зі снігом (*снегование, снегопахание, снегозадержание*), способів запобігання проблемам, що виникають при пересуванні (*снегозащита, снегоуборка*), технічних засобів для усунення снігових заносів (*снегоуборщик, снегопогрузчик, снегоочиститель*), назв зимових доріг (*первозимье, первопуток, зимник*), предметів для пересування по снігу (*сани, санки, дровни, азросани, лыжи* тощо), предметів, зроблених людиною зі снігу (*снежок, снежная баба*): "*Придет зима, накроет его [ежа] нору глубокий снежный сугроб*" Л. Соколов-Микитов/, "*Шум нескончаемых вороньих дряг. Потом – зима, узорчатые санки...*" Л. Бродський/, "*Зимою ходим на лыжах в знакомый лес*" Л. Соколов-Микитов/, "*Зима!.. Крестьянин, торжествуя, На дровнях обновляет путь...*" /О. Пушкін/.

Асоціативно-семантичну групу третього рівня утворюють рефлексими до каузема *лід*: назви часу замерзання (*ледостав*), отворів у льоді (*польня, майна, продушина, лунка, прорубь*), предметів для пересування по льоду (*коньки*) тощо: "*Зима была снежная, солнечная, морозная, рано опускалось солнце... обещающее и на завтра мороз и солнце, гулянье на Соборной улице, каток в городском саду...*" Л. Бунін/, "*...наросли ледяные скользкие бугры вокруг прорубей... и зимние будни установились*" Л. Бунін/.

Квалітативно-предметні ознаки в семантиці темпорлексем-каузем характеризують об'єктивну реальність у певний сезон. Мовна проекція цієї реальності дозволяє виділити декілька умовних денотативних зон, об'єднаних конвенційною назвою 'навколишнє середовище', а у семантичній структурі членів ЛСГ "пори року" виділяються семантичні ознаки, які відбивають стан людини і природи у цей сезонний період. Група квалітативно-предметних рефлексем не така численна, але деякі денотативні зони є відкритими, тобто їхній склад може поповнюватись. Ці рефлексими також можуть бути розподілені у межах трьох підгруп: рефлексими I підгрупи (з ядерною ознакою 'рослини') на першому рівні утворюють одну денотативну зону – "період спокою"; II підгрупа ('тварини') представлена трьома зонами: "сплячка", "зміна забарвлення", "переліт птахів"; III підгрупа ('людина') представлена денотативною зоною із загальним значенням "зимові захворювання". До цієї групи можна віднести також групу слів, що позначають види сільгоспробіт, представлену в АСГ каузема *снег*. Денотативні зони другого рівня у межах даної групи мають відкритий характер. Вони об'єднують назви тварин (птахів), які впадають у сплячку, змінюють забарвлення або мігрують протягом зимового сезону (*медведь, сурок, байбак, беляк, снегирь* тощо).

У третьому розділі – "Асоціативно-семантична структура з кауземою *лето*" – характеризується склад і структура АСС зі словом *лето* у вершині. У семантичній структурі лексеми *лето* виділяються ті ж ознаки, що й з семантиці лексеми *зима*: темпоральні, квалітативно-темпоральні і квалітативно-предметні.

Асоціативно-семантична структура каузема *лето* також представлена трьома рівнями, але за кількістю значно поступається АСС *зима*.

У межах темпоральної ознаки *лето* асоціативно-семантично поєднано з назвами інших сезонів: значення 'основний сезон' реалізується у слові *зима* ("*Лето и зиму скрываются от людей разбойники-волки*" /І. Соколов-Микитов/), 'попередній сезон' – у слові *весна* ("*Его на грани лета и весны Гроза не раз крылом своим зацепит*" /М. Рилєнков/), 'наступний сезон' – *осень* ("*...нынче сменяла осень Жизни нашей яркое лето*" /Є. Абросімов/). Ознака 'одиниця виміру часу' реалізується у рефлексемах *июнь, июль, август* ("*В сто сорок солнц закат пылал, в июль катилось лето...*" /В. Маяковський/).

Другий рівень представлений денотативними зонами з тими ж значеннями, що і в АСС *зима*, – назви сузір'їв Зодіаку (*Близнецы, Рак, Лев*), назви свят (*Троица, Ивана Купала, Спас, День Конституции, День Независимости* тощо).

Квалітативно-темпоральні рефлексими першого рівня також можна об'єднати у три підгрупи. І підгрупу представляють рефлексими з ядерним значенням 'тривалість світлового дня' (рефлексими *длинный день, короткая ночь*: "*Ботаники считают, что оно [лето] наступает в начале июня, а у астрономов другой счет – 21-22 июня, в день летнего солнцестояния, когда бывает самая короткая ночь в году*" /М. Гумілівська/). Рефлексими II підгрупи (з ядерною ознакою 'температура повітря' – інтегральна сема 'тепло') розподіляються у межах двох денотативних зон, аналогічних тим, що представлені в АСС *зима*: назви високої температури повітря (*тепло, жара, жар, зной, духота*: "*А где-то темнеет от зноя Огромный небесный простор, и полное прелести лето гуляет на том берегу*" /Г. Ахматова/, "*В сто сорок солнц закат пылал, в июль катилось лето, была жара, жара пыла...*" /В. Маяковский/), назви погоди, що супроводжується високою температурою повітря (*тепло, теплынь, жара*).

Якщо в АСС *зима* III підгрупа з ядерною ознакою 'опаді' є найчисленнішою, то в цій структурі група з інтегральною семою 'дощ', що репрезентує таку ознаку, значно поступається їй за обсягом. Вона представлена такими денотативними зонами: назви 'різновидів' дощу (*дождь, ливень, дождик*: "*Весной, летом и осенью водяные пары превращаются в дождь*" /В. Архангельський/, "*А лето 1904 года выдалось знойное, с частыми грозами. Короткие бурные ливни не освежали земли*" /В. Пікуль/), назви погодно-кліматичних умов за відсутності дощу (*бездождье, засуха*: "*Ох, лето красное!.. Ты все способности душевные губя, Нас мучишь; как поля, мы страждем от засухи*" /О. Пушкін/). Дослідження показало, що ознака 'опаді' у слові *лето* реалізується також семами 'роса' і 'град', про що свідчить наявність асоціативно-семантичного зв'язку між словами *лето* і *роса, град*: "*Разметалось, дышит лето Земляничкой и росой*" /М. Рилєнков/.

Рефлексима *длинный день* виступає кауземою для рефлексими другого рівня *летнее солнцестояние*.

"Температурні" рефлексими АСГ₁ (*тепло, жара, зной* тощо) виступають кауземами для рефлексем другого рівня, які покривають всього дві денотативні зони: назва джерела тепла (*солнце*: "*Все лето листья подставляли солнцу свои ладошки и щечки, спинки и животики*" /М. Сладков/) і назви літнього одягу (*сарафан, майка, футболка, сандали, панамы та інші*).

На другому рівні АСС слова *лето* представлені також рефлексими до каузема *дождь*, які утворюють дві зони: назви негоди з дощем (*гроза, буря*: "*Сухое лето облегло самосгоранье*

кратких *гроз*" /П. Антокольський/, "Но ты явилась в жарком блеске *лета*, Как вестник *бури*..." /О. Блок/) і назви засобів захисту від дощу (*зонт, зонтик, дождевик*: "Для *лета* есть *зонтик*, зимою – *калоши*" /М. Светлов/).

Третя частина асоціативно-семантичного ланцюжка у межах квалітативно-темпоральної ознаки більш численна, ніж друга.

З кауземою *солнце* пов'язані рефлексими п'яти денотативних зон, в яких сема 'сонце' представлена як периферійна: назва місця, захищеного від сонця (*тень*: "В *тень* ее [яблони] тянутся *летом* в полуденный зной" /М. Риленков/); назви предметів, що захищають від сонця (*зонт, зонтик, солнцезащитные очки*: "Для *лета* есть *зонтик*, зимою – *калоши*" /М. Светлов/); назва місця, призначеного для сонячних ванн (*пляж*); назва позитивного впливу сонця (*загар*); назви негативних наслідків впливу сонця (*солнечный удар, ожог*).

Кауземою для рефлексем третього рівня виступає також слово *гроза*, з яким пов'язані *молния, зарница* і *гром*: "*Лето* стояло жаркое и грозное. Чуть не всякий день шли дожди, сопровождаемые молнией и такими громовыми ударами, что весь дом дрожал" /С. Аксаков/.

Група квалітативно-предметних рефлексем також поділяється на три підгрупи. І підгрупа – слова, що покривають денотативну зону з ядерною ознакою 'рослини' – представлена рефлексимами *активный рост* і *плодоношение*. II підгрупа (з гіперсемою 'тварини') співвідноситься з кауземою у межах ознаки 'активізація життєдіяльності'. Назви живих істот, активне життя яких починається у літній період (*мухи, комары, оводы, кузнечики, цикады, лягушки* тощо: "Ох, *лето* красное! Любил бы я тебя, Когда б не зной, да пыль, да *комары*, да *мухи*" /О. Пушкін/, "И гитары говорят В такт трескучим *кастаньетам*, Словно щелканье *цикад* В жгучий полдень жарким *летом*" /М. Волошин/, "Как *летом* роет *мошкара* Летит на пламя, Слетались хлопья со двора К оконной раме" /Б. Пастернак/, "Я хотел, чтоб сердце глуше Вспоминало сад и *лето*, Где под музыку *лягушек* Я растил себя поэтом" /С. Есенин/), а також рослин, які плодоносять влітку (*вишня, черешня, абрикос, земляника, малина* та інші), представлені на другому рівні, утворюючи відкриті денотативні зони. III підгрупа ('людина') представлена денотативними зонами "відпочинок" і "сезонні роботи". Члени обох зон є кауземами для рефлексем другого рівня: лексема *отдых* для рефлексем із загальним значенням "різновили відпочинку" (*отпуск, каникулы*: "Каждое *лето* он брал *отпуск* и проводил целый месяц в имени Тугановских" /О. Купрін/) та "місце відпочинку" (*дача, курорт*: "В то *лето* Шкида почему-то не поехала на *дачу*" /Л. Пантелеев/), а лексема *страда* для "назв літніх сільгоспробіт" (*жатва, хлебоуборка, сеноуборка*: "Сенокосные дни наступили опять... *Лету* красному все улыбается" /С. Дрожжин/).

У межах АСС *лето* квалітативно-предметні рефлексими утворюють трьохрівневий ланцюжок: з назвами літніх сільськогосподарських робіт пов'язані назви різних обрядів (наприклад, *зажинки*: "Вот и *лето* на две половины Расколось яблоком... Не пора ли праздновать *зажинки*?.." /М. Риленков/), назви людей, які проводять ці роботи (*жнец, косарь*), назви пристроїв, які при цьому використовуються (*комбайн, сенокосилка, коса, серп* тощо: "...*лета* пышиного приветствую ущерб, А к колосу прижатый тесно колос С змеиным свистом срезывает *серп*" /Г. Ахматова/, "Где громыхает *тракторами лето*..." /М. Риленков/), а також

назви способів складування зібраного врожаю (*скирда, сноп, стог, копна*: “*Весне дорогу плугом намечал, Стогами лето красное венчал...*” /М. Риленков/ “*Без грусти лето провожаю здесь я... Когда в полях, как новые созвездья, Встают скирды высокие хлебов*” /М. Риленков/).

У четвертому розділі – “Асоціативно-семантична структура з кауземою весна” – проаналізовано АСС з вершинною кауземою весна.

На відміну від зими і літа, які вважаються основними сезонами, весна і осінь – перехідні пори року. Вони поєднують прикмети і зимового (початок весни) і літнього (кінець весни) сезонів. Такою екстралінгвістичною особливістю зумовлений склад асоціативно-семантичної структури кауземи весна: більшість рефлексем, що до неї входять, поліасоціативні і представлені в АСС інших сезонних слів.

Ще однією відмінністю весни від інших членів ЛСГ “пори року” є наявність лексикографічно закріпленого номінативно-непрямого значення – “молодість”. Внаслідок цього у слові весна частіше за інші сезонні слова реалізуються емотивні значення ‘пора кохання’, ‘пора надій’, ‘шаслива пора’, ‘найкраща пора (року або життя)’: “*Вот что весною называется - пора любви, пора труда*” /М. Луконін/, “*Большое солнца, больше счастья, больше жизни и весны*” /М. Лохвицька/, “*И осень прекрасна, когда на душе весна*” /М. Лисянський/. Проте лексеми, що репрезентують семи ‘любов’, ‘надія’, ‘шастя’ як ядерні, не входять до складу АСГ, оскільки їх асоціативний зв’язок зі словом весна не підтверджений семантичним зв’язком.

У семантичній структурі слова весна представлені ті ж семантичні ознаки, що й у структурах попередніх каузем: темпоральні, квалітативно-темпоральні і квалітативно-предметні.

Лексема весна у межах темпоральної ознаки асоціативно-семантично пов’язана з назвами інших сезонів у межах ознак ‘перехідний сезон’ (*осень*) і ‘послідовність у часі’: ‘попередній сезон’ (*зима*), ‘наступний сезон’ (*лето*), розташованих на першому рівні АСС: “*Каких только не было песен, Каких только осеней, весен и зим!*” /П. Антокольський/, “*В горячке весен, зим и лет*” /П. Антокольський/.

У межах виділеної у структурі назв сезонів темпоральної ознаки ‘одиниця виміру часу’ рефлексемами до кауземи весна виступають назви весняних місяців (*март, апрель, май*: “*Уже весна, начало марта...*” /К. Вільмонт/, “*У пурпурной колыбели Трели мая прозвенели, Что весна опять пришла*” /А. Фет/), які в свою чергу є кауземами для рефлексем другого рівня – назв сузір’їв Зодіаку (*Рыбы, Овен, Телец*) та свят, що відзначають у певний весняний місяць (*Благовещение, Пасха, Международный женский день, День Победы* тощо).

Асоціативно-семантичний ланцюжок з початковою темпоральною рефлексемою у межах досліджуваної структури представлений трьома частинами відповідно до трьох рівнів АСС. На третьому рівні розташовані рефлексемі, асоціативно-семантично пов’язані з назвами весняних свят, і ті, що називають обряди, атрибути та інші реалії, пов’язані з весняними святами (*Пасха, кулич, крашенка, писанка, Великий Пост* тощо): “*Люди радовались тому, что с каждым днем приближалась Пасха, обозначившая наступление весны*” /Ф. Капиця/.

Квалітативно-темпоральні ознаки у межах АСГ першого рівня реалізуються у таких рефлексемах: І підгрупа – *увеличение светового дня* (ядерне значення ‘тривалість світлового дня’): “*Тает снежок, Ожил лужок, День прибывает, Когда это бывает?*” /Загадка про весну/;

“Весна... день начнет все увеличиваться и увеличиваться...” /М. Гумілевська/, II підгрупу утворюють рефлексми, що співвідносяться з кауземою у межах семантичної ознаки ‘температура повітря’. Внаслідок того, що весна являє собою перехідний період від холодного до жаркого сезону, ознака ‘температура повітря’ у семантичній структурі слова *весна* репрезентована і семою ‘холод’, і семою ‘тепло’. Остання представлена у семантиці рефлексом, що покривають дві денотативні зони: назви високої температури повітря (*тепло*: “*Ведь что такое весна? Тепло, ручьи, цветы, птичьих песни*” /М. Сладков/) і назви погоди з високою температурою повітря (*оттепель, потепление*: “*Оттепель... Поле чернеет... Пахнет весной сквозь стекла*” /Л. Мей/). Сема ‘холод’ як ядерна реалізується у рефлексмах *прохлада, утренник, заморозок*: “*Но я-то знаю, что весны без заморозков не бывает*” /М. Риленков/, “*Рано в утренник весной Над опушкой лесною Гаснут звезды наверху*” /С. Кличков/. Рефлексми III підгрупи містять гіперсему ‘опаді’, і до них, поруч із характерними для сезонних слів рефлексмами *дождь і снег*, належить також слово *роса* (“*Когда весна придет, не знаю, пройдут дожди, сойдут снега*” /Ю. Фатьянов/, “*Весна – росу, зазимок – белый пух, А лето дождь в свой срок прольет из роза*” /С. Кличков/). Рефлексми АСГ₁ розподіляються відповідно у межах трьох денотативних зон, члени яких мають названі семи як ядерні.

Рефлексми другого рівня представлені у кожній з підгруп. Каузема *увеличение светового дня* асоціативно-семантично зв’язана із рефлексомою *весеннее равноденствие*: “...*после весеннего равноденствия начинались обряды, посвященные приходу весны*” /Ф. Капица/.

Серед “температурних” рефлексм першого рівня кауземами для АСГ_{II} виступають лексеми, що репрезентують сему ‘тепло’. Каузема *тепло* пов’язана з лексемою *солнце* (ІСВ₂ – джерело тепла), а лексема *оттепель* є кауземою для рефлексм *таяние снега* (“*Уж тает снег, бегут ручьи, В окно повеяло весной...*” /Ю. Плещев/) і *таяние льда*, які позначають наслідки потепління.

З *дождем* асоціативно-семантично пов’язана рефлексма другого рівня *гроза* (“*Где гроза, там и весна*” /Л. Мей/), назви атрибутів якої – *гром і молния* – представлені на третьому рівні: “*Весна стояла под березкой... считала молнии косые*” /М. Риленков/.

На третьому рівні також розташовані рефлексми п’яти денотативних зон, більшість із яких внаслідок екстралінгвістичних причин поліасоціативні, оскільки пов’язані і з таненням снігу, і з таненням льоду: назви місця, де розтанув сніг (*проталина*: “*Зачернеют по открытым местам проталинки среди белого снега – вот и наступила весна*” /М. Гумілевська/); назви процесів, що супроводжують танення снігу (*капель*: “*Зима внезапно уступила весне... Все было мокро, все таяло, с домов капали капли*” /Л. Бунін/); назви наслідків танення снігу і льоду (*вешние воды, ручьи, потоки, паводок*: “*Весна! Весна!.. Шумят ручьи*” /Є. Баратинський/); назви ділянок, на яких розтанув лід (*полянья*: “*С каждым днем вступала в права весна. Чернее и шире делалась полянья*” /І. Соколов-Микитов/); назви руху льоду (*ледоход*: “*Была весна и волжский ледоход*” /О. Сурков/).

Квалітативно-предметні рефлексми умовно розподілені за трьома підгрупами. Рефлексми I підгрупи (ознака ‘рослини’) у межах узагальненого значення ‘період росту і цвітіння’ на першому рівні утворюють денотативну зону назв початкової стадії розвитку рослин

(почка, росток: “*Жестокая, студеная весна Налившиеся почки убивает*” /Г. Ахматова/). II підгрупа (‘тварини’) представлена двома зонами із загальними назвами “приліт птахів” і “гніздування”. III підгрупа (‘людина’) представлена такими денотативними зонами: “назви весняних захворювань” (авитаминоз, веснушки) і “назви весняних польових робіт” (вспашка, сев: “...вечно молода, весна Велик пахатъ и засеватъ поля...” /М. Риленков/).

Далі в АСС представлені назви конкретних рослин, що цвітуть весною (периферійна сема ‘цвітіння’), і птахів, які повертаються з вирію (периферійна сема ‘прилітає весною’), а також назви знарядь праці та сільськогосподарських культур, пов’язаних з весняними польовими роботами (периферійна сема ‘весняні сільгоспроботи’).

У п’ятому розділі – “Асоціативно-семантична структура з кауземою *осень*” – описано АСС з верхинною кауземою *осень*.

Поряд з весною осінь є перехідним періодом і тому поєднує деякі прикмети літнього (початок осені) та зимового (кінець осені) сезонів.

Лексема *осень* увійшла до ЛСГ “пори року” пізніше за інші “сезонні” лексеми і, можливо, внаслідок цього склад асоціативно-семантичної структури каузема *осень* характеризується найменшим обсягом: вона представлена рефлексемами лише двох рівнів (інші АСС назв сезонів об’єднують АСГ трьох рівнів).

Якщо основні сезони протиставляються один одному за погодними умовами, то весна і осінь мають спільні риси, внаслідок чого часто взаємоасоціюються: “*Стояла та обманчивая и удивительная ялтинская осень, когда нельзя понять, доцветает ли весна или расцветает прозрачная осень*” /К. Паустовський/.

У семантичній структурі слова *осень* представлені ті ж семантичні ознаки, що й у структурах інших сезонних слів: темпоральні, квалітативно-темпоральні і квалітативно-предметні.

Як усі сезонні слова, у межах темпоральної ознаки лексема *осень* асоціативно-семантично пов’язана з назвами інших сезонів. При цьому реалізуються значення ‘перехідний сезон’ (*весна*) і ‘послідовність у часі’: ‘попередній сезон’ (*лето*: “*Но лето быстрое летит. Настала осень золотая*” /О. Пушкін/), ‘наступний сезон’ (*зима*: “*В последний месяц осени... накануне Всеобесцвечивающей зимы*” /Арсеній Тарковський/).

Ознака ‘одиниця виміру часу’ реалізується в рефлексемах-назвах осінніх місяців *сентябрь, октябрь, ноябрь*: “*По календарю сентябрь – осенний месяц*” /М. Плавильщикова/, “*Это была традиционная осенняя конференция, которую проводили в октябре то в Дубнах, то в Загорске*” /Г. Мартинов/.

Назви місяців є кауземами для рефлексем другого рівня, що позначають осінні сузір’я Зодіаку (*Дева, Весы, Скорпион*) та осінні свята (*Воздвиженье, Покров, День знаний*: “*На Покров до обеда осень, а с обеда зима*” /Нар. тв./, “*День назывался “первым сентября”*. *Детишки шли, поскольку – осень, в школу*” /Й. Бродський/).

Квалітативно-темпоральні ознаки (‘тривалість світлового дня’, ‘температурний режим’, ‘вид опадів’) також реалізуються у рефлексемах АСГ першого рівня. Значення ‘тривалість світлового дня’ представлено в рефлексемі *уменьшение светового дня* (I підгрупа): “*Уж небо осенью дышало, Уж реже солнышко блистало, **Короче становился день...***” /О. Пушкін/.

У рефлексемах АСС *осень*, які покривають денотативну зону “назви низької температури”, ядерною частіше виступає сема ‘холод’ (*холод, утренник, заморозок* – II підгрупа: “...*осень* *начинается с наступлением первых заморозков*” /М. Гумілевська/, “*Осень... яблоки ждут не дождутся сбора... словно почувствовавшие, что скоро утренник первый понижет их*” /М. Риленков/).

Периферійна семантична ознака ‘опаді’ в лексемі *осень* репрезентується семами ‘дош’, ‘сніг’ і ‘негода’. Таким чином, рефлексими, в яких зазначені семи є ядерними (III підгрупа), визначають склад денотативних зон: назв видів дощу (*дождь, дождик*: “*Осень. Скучно. Ветер воет. Мелкий дождь по окнам льет*” /К. Прутков/, “*Настала поздняя осень, секущая лицо острыми холодными дождями*” /В. Пікуль/), назв снігових опадів (*снег, снежок*: “*Настала поздняя осень... По окнам гостиницы хлестало мокрым снегом*” /В. Пікуль/), назв негоди (*ненасстье, непогода*: “*То было осенью в холодный день ненастья*” /Б. Борисов/).

Рефлексема першого рівня *уменьшение светового дня* асоціативно-семантично пов’язана з рефлексемою другого рівня *осеннее равноденствие*: “*Астрономы считают началом осени день осеннего равноденствия...*” /Г. Граубін/.

На другому рівні також представлені рефлексими до кауземи *холод* (*лед; ледостав, рекостав; ледоход*: “*Под осень, накануне ледостава...*” /К. Симонов/), присутність яких дозволяє виділити у семантичній структурі кауземи сему ‘період замерзання водних поверхонь’.

Зі словом *дождь* асоціативно-семантично пов’язані рефлексими двох денотативних зон, члени яких позначають явища, викликані дощем (*лужа, грязь, слякоть*: “*Весной ведро воды – ложка грязи; осенью ложка воды – ведро грязи*” /Нар. тв./), а також джерело дощу (*туча*: “*Осень наступила... Туча небо кроет, Солнце не блестит. Ветер в поле воет, дождик моросит*” /О. Плещеев/).

Квалітативно-предметні рефлексими розподілені у межах трьох умовних підгруп. Семантична ознака ‘рослини’ представлена семами ‘дозрівання’, ‘плодоношення’, ‘зів’янення’, ‘опадання листя’: “*Вот она, плодоносная осень!*” /Г. Ахматова/, “*Вот-вот и осень на пороге Придет под шелест листопада...*” /М. Риленков/. Рефлексими I підгрупи, які реалізують ці семи як ядерні, утворюють відповідні денотативні зони.

Аналіз асоціативно-семантичних зв’язків кауземи і рефлексем показав, що у семантичній структурі слова *осень* у межах ознаки ‘рослини’ представлені факультативні семи ‘період цвітіння’ (рефлексими – назви осінніх квітів) і ‘початок росту’ (рефлексема *озимь*: “*Осень наступила... Вянет и желтеет Травка на лугах. Только зеленеет Озимь на полях*” /О. Плещеев/).

II підгрупа (‘тварини’) представлена рефлексемою *отлет птиц*: “...*наступила золотая осень. В погожие дни многие птицы готовятся к отлету* /Л. Соколов-Микитов/. Рефлексими III підгрупи (‘людина’) належать до назв на позначення збору врожаю (“*А вот осень пришла – и заботливый хозяин убирает свой урожай*” /М. Пришвін/), осінніх польових робіт (*зять*) і сезонних хвороб (*простудные заболевания*).

В АСГ_{II} представлені назви рослин, що плодоносять і цвітуть восени, і назви птахів, що відлітаються у вирі: “*Поздняя осень. Грачи улетели...*” /М. Некрасов/.

ВИСНОВКИ

Питання про системність лексики у сучасній лінгвістиці вже не є дискусійним, проте кількість парадигм, у межах яких групуються лексичні одиниці, та їх чіткі семантичні характеристики досі не визначені, хоча саме очевидний ізоморфізм таких угруповань забезпечує функціонування лексичної системи. Певне місце у цій системі займають виділені та описані в дисертації об'єднання мовних одиниць, що визначаються як асоціативно-семантичні групи (АСГ), які можуть бути складовою частиною асоціативно-семантичної структури (АСС).

Вихідними у досліджуваних асоціативно-семантичних групах є слова, об'єднані в ЛСГ “пори року”. “Вершинна” лексема визначається у роботі як *каузема* (корелює з психолінгвістичним терміном *асоціант*, або *слово-стимул*). Лексеми, асоціативно-семантично пов'язані з кауземою, тлумачаться як *рефлексми* (корелятивні терміни психолінгвістів – *слово-реакції, асоціати*).

Асоціативно-семантична група – одиниця переважно лінгвістична, а не психолінгвістична, оскільки являє собою сукупність лексем, що позначають поняття, поєднані причиново-наслідковими зв'язками, і мають в семантичній структурі однакові семи, певним чином співвіднесені: периферійна сема кауземи є ядерною у рефлексмі і навпаки.

У межах АСГ будь-яка з рефлексем може стати кауземою для рефлексем наступного рівня, а сукупність рефлексем всіх рівнів, упорядкованих послідовним зв'язком, визначається як *асоціативно-семантична структура*.

Внаслідок проведеного дослідження була окреслена архітектура чотирьох асоціативно-семантичних структур (з сезонними словами у функції каузем). Кожна з них об'єднує у своєму складі АСГ трьох рівнів. Іншими словами, семантичний зв'язок між кауземою і будь-яким членом АСС, як правило, не перевищує трьох кроків, що збігається з результатами психологічних досліджень (асоціативний зв'язок між двома будь-якими словами реалізується теж в середньому через три кроки), і підтверджує “правило шести (семантичних – Т. С.) кроків” Ю. М. Караулова.

Шляхом компонентного, дефініційно-логічного, дистрибутивного та ремотиваційного аналізів було визначено семантичну структуру слів ЛСГ “пори року”, в кожній з яких є ознаки темпоральні, квалітативно-темпоральні і квалітативно-предметні.

У межах темпоральної ознаки кожна з назв сезонів асоціативно-семантично пов'язана з назвами інших пір року: взаємоасоціюються лексеми *зима* і *літо* (значення ‘основний сезон’), *весна* і *осінь* (значення ‘перехідний сезон’); у разі актуалізації ознаки ‘послідовність у часі’ (значення ‘попередній сезон’, ‘наступний сезон’) рефлексемами відповідно виступають назви попереднього та наступного сезонів. Семантична ознака ‘одиниця виміру часу’ поєднує сезонні слова з назвами відповідних місяців.

Послідовно представлені в рефлексемах квалітативно-темпоральні ознаки ‘тривалість світлового дня’, ‘температурний режим’, ‘вид опадів’. При цьому для основних сезонів характерний максимальний прояв цих ознак.

У складі усіх асоціативно-семантичних структур представлено рефлексми, в яких реалізуються квалітативно-предметні ознаки ‘людина у часі’, ‘рослина у часі’, ‘представники тваринного світу у часі’. Своєрідність квалітативно-предметних рефлексем полягає у тому, що на

першому рівні структур зазвичай представлені гіпероніми, а на другому – їхні гіпоніми, тому слова, які покривають денотативні зони другого рівня, як правило, утворюють відкриті ряди.

Асоціативно-семантичні структури, вихідними кауземами яких виступають члени ЛСГ “пори року”, різняться за кількісним складом. Максимальною у кількісному відношенні є АСС *зима*, найменш численною – АСС *осень*; АСС *лето* і *весна* приблизно однакові.

Незважаючи на досить різноманітний кількісний і якісний склад розглянутих асоціативно-семантичних структур, можна говорити про типові асоціативно-семантичні парадигми лексем, пов'язаних з назвами пір року. Чим більше семантичних кроків відділяють рефлексми від вихідної каузема, тим більше денотативні зони, до яких вони відносяться, різняться за значенням від денотативних зон інших АСС. Проте на рівні одного кроку (тобто у межах АСГ) в усіх АСС рефлексми реалізують аналогічні семантичні ознаки; відмінності у складі денотативних зон зумовлені лише екстралінгвістичними причинами – квалітативними особливостями сезонів.

Якщо рефлексми мають декілька значень, то не всі ЛСВ цих багатозначних слів обов'язково входять до складу АСС. Так, в АСС *зима* слово *снег* увійшло у трьох ЛСВ, а в АСС *весна* і *осень* лише у двох, причому для *весни* більш характерним є ЛСВ₂, а для *осени* – ЛСВ₁. У випадку, коли в АСС представлено декілька ЛСВ одного слова, вони зазвичай відносяться до різних денотативних зон як на одному, так і на різних рівнях структур.

Деякі рефлексми мають поліасоціативний характер. Слід зазначити, що у межах однієї АСС поліасоціативність зумовлена особливостями семантичної структури рефлексем, у якій водночас представлено кілька інтегральних сем (наприклад, назви захворювань в АСС *зима* і *лето*, назви сільськогосподарських робіт в АСС *зима*). На міжструктурному рівні поліасоціативність зумовлена екстралінгвістичними причинами – суміжністю сезонів (ті ж самі назви температури повітря й опадів входять до кількох АСС).

Отже, проведені дослідження підтвердили існування такого типу парадигм, як асоціативно-семантична група і асоціативно-семантична структура, які виділяються з урахуванням як суто семантичних зв'язків між словами, що входять до цих лексичних груп, так і екстралінгвістичних чинників.

Перспектива наукового пошуку полягає у дослідженні ролі слів однієї АСС в організації художнього тексту.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

1. Слива Т. В. Ассоциация как лингвистическое явление // Система і структура східнослов'янських мов. – К., 2001. – С.198-206.
2. Слива Т. В. Ассоциативно-тематическая группа “времена года” // Система і структура східнослов'янських мов: До 200-річчя з дня народження В. І. Даля. – К., 2001. – С. 190-197.
3. Слива Т. В. Ассоциативная природа лексико-семантичних парадигм // Система і структура східнослов'янських мов. – К., 2002. – С.227-231.
4. Слива Т. В. Текстовая организация ассоциативных связей // Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – 2002, №7. Текст і його складники. – С.222 - 226.

5. Слива Т.В. *Психолингвистический эксперимент как метод выявления ассоциативно-тематических групп* // Актуальні проблеми менталінгвістики: Науковий збірник. Частина 2. – Черкаси: Видавничий відділ ЧДУ, 2001. – С.11-16.
6. Слива Т.В. *Ассоциативно-семантическая группа как элемент лексической системы* // «Белорусско-русско-польское сопоставительное языкознание, литературоведение, культурология». – Витебск, 2003. – С.33-35.
7. Слива Т.В. *Семантическая природа ассоциативных связей* // XI Международная конференция по функциональной лингвистике: Сборник научных докладов. – Ялта, 2004. – С. 330-331.
8. Слива Т.В. *Ассоциативно-семантические связи со словом зима* // Актуальні проблеми менталінгвістики: Збірник наукових статей за матеріалами IV Міжнародної наукової конференції. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2005. – С. 211-213.
9. Слива Т.В. *Функционирование в тексте членов ассоциативно-семантической группы* // XII Международная конференция по функциональной лингвистике «Функционализм как основа лингвистических исследований»: Сборник научных докладов. – Ялта, 2005. – С. 320-322.

АНОТАЦІЯ

Слива Т. В. Асоціативно-семантична група як форма парадигматичної організації лексики (на матеріалі назв сезонів у російській мові). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.02 – російська мова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2005.

У дисертації виділяється та досліджується особлива лексико-семантична парадигма – асоціативно-семантична група, що може бути частиною асоціативно-семантичної структури.

Доказовою базою висунутої наукової гіпотези стали лексеми, що входять до ЛСГ “пори року”, які у роботі трактуються як вихідні слова асоціативно-семантичних груп (кауземи). У семантичній структурі цих слів виокремлено темпоральні, квалітативно-темпоральні і квалітативно-предметні ознаки, у межах яких кауземи семантично (на рівні “ядро – периферія”) поєднані зі словами інших денотативних зон (рефлексемами). За допомогою асоціативного експерименту з’ясовано наявність асоціативного зв’язку між цими лексемами. Кауземи і рефлексеми утворюють асоціативно-семантичні пари, які у сукупності складають асоціативно-семантичну групу першого рівня (АСГ_I); рефлексеми АСГ_I самі стають кауземами для рефлексем, з якими формують асоціативно-семантичну групу другого рівня (АСГ_{II}), а ті, в свою чергу, – АСГ_{III}. Сукупність вихідної кауземи і рефлексем, упорядкованих у АСГ різних рівнів, трактується як асоціативно-семантична структура (АСС).

Найчисленнішою є АСС з кауземою *зима*, найменш численною – АСС кауземи *осень*. Усі структури об’єднують асоціативно-семантичні групи трьох рівнів, окрім АСС *осень*, яка представлена рефлексемами двох рівнів.

Незважаючи на різноманітний кількісний і якісний склад асоціативно-семантичних структур, можна говорити про типову асоціативно-семантичну парадигму рефлексем, пов'язаних з назвами пір року. На рівні одного кроку (тобто у межах АСГ) рефлексими реалізують аналогічні семантичні ознаки, а відмінності у складі денотативних зон зумовлені лише екстралінгвістичними причинами – квалітативними особливостями сезонів. Чим більше семантичних кроків відділяють рефлексими від вихідної каузема, тим більше вони різняться за значенням із рефлексимами інших АСС.

Ключові слова: *лексико-семантична парадигма, семантична структура слова, асоціативно-семантична група, асоціативно-семантична структура, каузема, рефлексема.*

АННОТАЦІЯ

Слива Т. В. Ассоциативно-семантическая группа как форма парадигматической организации лексики (на материале названий сезонов в русском языке). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2005.

Диссертация посвящена исследованию особой лексико-семантической парадигмы – ассоциативно-семантической группы, которая является составной частью ассоциативно-семантической структуры: обосновывается возможность выделения такого типа парадигмы, определяется семантический механизм объединения слов в ее пределах.

Доказательной базой выдвинутой научной гипотезы стали лексемы, входящие в ЛСГ “времена года”, каждая из которых трактуется как исходное слово соответствующей ассоциативно-семантической группы (АСГ) (в работе для его обозначения используется термин *каузема* как коррелят психолингвистического термина *ассоциант*, или *слово-стимул*). В семантической структуре этих слов выделены темпоральные, квалітативно-темпоральные и квалітативно-предметные признаки, в пределах которых кауземы семантически связаны со словами других денотативных зон (*рефлексимами*, или, в терминологии психолингвистов, *ассоциатами*, *словами-реакциями*): семы, являющиеся в семантической структуре кауземы периферийными, на лексическом уровне эксплицируются в словах, для которых данное значение становится ядерным, а на периферии их семантической структуры представлена сема, выступающая ядерной в семантической структуре кауземы. В результате ассоциативного эксперимента установлена также ассоциативная связь между этими рефлексимами. Каузема и рефлексемы образуют ассоциативно-семантические пары, в совокупности формирующие, если каузема исходна, ассоциативно-семантическую группу первого уровня (АСГ_I); рефлексемы АСГ_I сами становятся кауземами для других рефлексем, с которыми составляют ассоциативно-семантическую групу второго уровня (АСГ_{II}), а те, в свою очередь, формируют АСГ_{III}. Рефлексемы АСГ всех уровней, непосредственно или опосредованно семантически связанные с исходной кауземой, образуют ассоциативно-семантическую структуру (АСС) (в пределах которой при необходимости можно выделить ассоциативно-семантические цепочки).

В рамках темпорального признака каждое из названий сезонов ассоциативно-семантически связано с наименованиями других времен года, а также с названиями месяцев. Последние выступают кауземами для рефлексем второго уровня – обозначений соответствующих созвездий Зодиака и праздников.

Значительно большую группу образуют рефлексемы, реализующие в качестве ядерных квалитативно-темпоральные признаки – ‘долгота светового дня’, ‘температурный режим’, ‘вид осадков’. Именно метеорологические особенности лежат в основе деления года на сезоны, при этом для основных сезонов характерно максимальное проявление признака, что находит отражение в АСГ с кауземами *зима* и *лето*. В АСГ, исходными словами которых являются названия переходных сезонов, входят лексемы, выражающие неполноту признака.

Квалитативно-предметные признаки отражают состояние окружающего мира на протяжении того или иного сезона. В составе всех ассоциативно-семантических структур представлены рефлексемы, в которых реализуются значения ‘человек во времени’, ‘растения во времени’, ‘представители животного мира во времени’. Своеобразие квалитативно-предметных рефлексем заключается в том, что на первом уровне структур обычно представлены гиперонимы, а на втором – их гипонимы, поэтому слова, относящиеся к денотативным зонам второго уровня, как правило, образуют открытые ряды.

В семантической структуре названий времен года представлен вторичный признак ‘пора жизни человека’, актуализация которого происходит в результате переносного употребления “сезонных” лексем. Однако такие номемы, равно как и эмотивы, не вошли в состав АСС, поскольку семантическая связь имеет односторонний характер: в смысловой структуре слов с эмотивным значением не представлены семы, обозначающие сезон.

Ассоциативно-семантические структуры, исходными кауземами которых являются члены ЛСГ “времена года”, различаются по мощности. Максимальной в количественном отношении является АСС *зима*, самой малочисленной – АСС *осень*, причем “глубина” данной АСС составляет всего два уровня, в то время как остальные ассоциативно-семантические структуры объединяют рефлексемы трех уровней. АСС *лето* и *весна* имеют приблизительно одинаковое количество единиц.

Несмотря на различный количественный и качественный состав ассоциативно-семантических структур, можно говорить о типовой ассоциативно-семантической парадигме лексем, связанных с названиями времен года. На уровне одного шага (то есть в пределах АСГ₁) рефлексемы реализуют аналогичные семантические признаки, а отличие в составе денотативных зон обусловлены лишь экстралингвистическими причинами – квалитативными особенностями сезонов. Чем больше семантических шагов отделяют рефлексемы от исходной кауземы, тем более они отличаются по смыслу от рефлексем других АСС.

Следует отметить, что не все ЛСВ многозначных слов-рефлексем вошли в состав АСС. Так, в ассоциативно-семантической структуре с кауземой *зима* слово *снег* представлено во всех своих значениях (три ЛСВ), а в АСС *весна* и *осень* только в двух, причем для *весны* более характерен ЛСВ₂, а для *осени* – ЛСВ₁. Если в ассоциативно-семантической структуре было представлено

несколько ЛСВ одного слова, они обычно относятся к различным денотативным зонам, в том числе и расположенным на разных уровнях структуры.

Некоторые рефлексемы имеют полиассоциативный характер и в пределах одной АСС, и на межструктурном уровне. Внутрискруктурная полиассоциативность обусловлена особенностями семантики рефлексем, в которой одновременно представлены несколько интегральных сем (например, названия болезней в АСС *зима* и *лето*, названия сельскохозяйственных работ в АСС *зима*). На межструктурном уровне полиассоциативность детерминирована экстралингвистическими причинами – соположенностью сезонов (одни и те же названия температуры воздуха и осадков входят в несколько АСС).

Итак, проведенное исследование доказало возможность выделения такого типа парадигм, как ассоциативно-семантическая группа и ассоциативно-семантическая структура. Они выделяются с учетом и собственно семантических связей между словами, которые входят в эти лексические объединения, и экстралингвистических факторов.

Перспективу исследования составляет изучение роли слов одной АСС в организации художественного текста.

Ключевые слова: *лексико-семантическая парадигма, семантическая структура слова, ассоциативно-семантическая группа, ассоциативно-семантическая структура, каузема, рефлексема.*

ANNOTATION

Slyva T.V. - Associative-semantic group as a form of the paradigmatic organization of lexical units (in the material of the name of seasons in Russian). - The Manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree in Philology. – Speciality 10.02.02 – Russian Language. – M. P. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2005.

The particular lexico-semantic paradigm – associative-semantic group (ASG associative-semantic group) which is the part of associative-semantic structure (ASS) – is investigated and marked out in the thesis. The basic subject-matter of the suggested scientific hypothesis is the words which are the members of the lexico-semantic group “the names of seasons” which are treated as top of the associative-semantic groups (kauzema). In the semantic structure of this words the temporal, qualitative-temporal and qualitative-subject features within which kauzema semantically (at the level “nucleus-periphery”) connected with the words of there denotative areas (reflexemes) are marked out in the research. By means of the associative experiment the presence of associative connection was distinguished. The kauzema and reflexemes make up the associative-semantic group of the first level (ASG_I), the reflexemes ASG_I become kauzemas for the reflexemes with which they create associative-semantic group of the second level, and those, in their turn, form ASG_{II}. The whole complex of all reflexemes, arranged in ASG with kauzema at the head, is treated as the associative-semantic structure.

The most frequently used is the ASS with the kauzema “winter”, the less frequently used is the ASS of the kauzema “autumn”. All the structures unite associative-semantic groups of three levels (with the exception of “autumn”, which is presented by the reflexemes of two levels).

Despite the various qualitative and qualificative composition of associative-semantic structures, there is typical associative-semantic paradigm of the lexemes connected with the names of seasons. At the level of one step (i.e. within ASG) the reflexemes realize identical semantic feature and the difference of

denotative areas in the structures are caused only by extralinguistic reasons – qualitative peculiarities of seasons. The more semantic steps distinguish reflexemes from the top *kauzema*, the more they are different in the meaning from other ASS.

Key words: *lexico-semantic paradigm, semantic structure of the word, associative-semantic group, associative-semantic structure, kauzema, reflexema.*